

УДК 327(497.1:73)"1980"
323.28:314.151.3-054.7(=163.42)(497.1)"1980"

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2024.1.dra.255-272>

Оригинални научни рад/Original scientific paper

Примљен/Received: 18. 5. 2023.

Прихваћен/Accepted: 26. 3. 2024.

Петар ДРАГИШИЋ

Институт за новију историју Србију, Београд

petar.dragisic@gmail.com

СФРЈ, САД и хапшење једног хрватског емигранта 1980. године*

Апстракт: Чланак се бави случајем хапшења хрватског политичког емигранта Мирка Маркотића маја 1980. године и последицама те афере на односе Југославије и Сједињених Америчких Држава. Размотрени су правни и политички аспекти овог случаја. Чланак је највећим делом заснован на документима из Архива Југославије и Дипломатског архива Министарства спољних послова Републике Србије.

Кључне речи: Мирко Маркотић, хрватска емиграција, Југославија, САД, Лоренс Иглбергер

Од самог конституисања социјалистичке Југославије, деловање југословенске политичке емиграције представљало је озбиљну и сталну претњу њеној стабилности. Ова разуђена и вишеслојна групација је у својим темељима имала припаднике структура поражених у Другом светском рату, али је током наредних деценија непрестано допуњавана и подмлађивана придошлицама, незадовољним политичким и идеолошким устројством Титове Југославије. Већи део политичких емиграната из Југославије населио се у земљама Западне Европе и у прекоморским државама, одакле су наставили деловање против југословенског система. Формирали су бројне организације и започели пропагандне, али и оружане акције против СФРЈ, како у самој Југославији, тако и изван ње. По-

* Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада Института за новију историју Србије у 2024. години бр. 451-03-66/2024-03/200016 од 5. 2. 2024.

себно снажну активност демонстрирале су организације хрватске политичке емиграције.¹

Сједињене Америчке Државе представљале су једну од најважнијих база хрватске политичке емиграције. То је, поред осталог, демонстрирано интензивним и честим пропагандно-политичким, али и насилним акцијама хрватских емигрантских организација против југословенских интереса на тлу САД-а. Из тог разлога, југословенски режим је настојао да мотивише америчку страну на заоштравање курса према политичким емигрантима у САД-у. То питање постављено је на највишем нивоу марта 1978. године, приликом сусрета Тита и америчког председника Џимија Картера у Вашингтону. Том приликом, југословенски шеф дипломатије Милош Минић је позитивно оценио курс Картерове администрације према југословенској политичкој емиграцији, истовремено позивајући на још интензивнији притисак против тих групација.²

-
- 1 О организацијама и активностима југословенске политичке емиграције током периода Хладног рата видети, поред осталог и: Petar Dragišić, *Ko je pucao u Jugoslaviju? Jugoslovenska politička emigracija 1968–1980*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2019); Petar Dragišić, “Operation Phoenix in Yugoslavia in the Summer of 1972 and Yugoslav-Austrian Relations”. *Tokovi istorije* 3/2018, 87–106; Mate Nikola Tokić, *Croatian Radical Separatism and Diaspora Terrorism During the Cold War*, (West Lafayette: Purdue University Press, 2020); Bernd Robionek, *Croatian Political Refugees and the Western Allies. A Documented History*, (Berlin: Oetz Berlin Verlag, 2010); Алексей Ю. Тимофеев, Оливера Драгишић, Дмитар Тасич, *Война после войны. Движение сопротивления на Балканах 1945–1953 гг.*, (Москва: Вече, 2020); Mate Meštrović, *U vrtlogu hrvatske politike. Kazivanja Peri Zlataru*, (Zagreb: Golden marketing, 2003); Mario Jareb, „Hrvatska politička emigracija 1928–1990”, *Hrvatska politika u XX. Stoljeću* (Zagreb, 2006), 307–336; Christian Axboe Nielsen, *Yugoslavia and Political Assassinations: The History and Legacy of Tito’s Campaign Against the Emigrés*, (London/New York: I. B. Tauris, 2020); Antun Duhaček, *Ispovest obaveštajca. Uspori i pad jugoslovenske obaveštajne službe*, (Beograd: Grafopreess, 1992); Paul Hockenos, *Homeland Calling, Exile Patriotism & the Balkan Wars*, (New York: Cornell University Press, 2003); Бојан Симић, *Стојадиновић у Аргентини*, (Београд: Институт за европске студије; Нови Сад: Фондација „Светозар Милетић”, 2022); Bojan Simić, “Srpska zastava – The Bulletin of Serbian Immigrants to Argentina (1949–1956)”, *Tokovi istorije* 3/2020, 897–116; Никола Баковић, „Хапшење припадника терористичке организације Фракција црвене армије у Југославији 1978. године”, *Годишњак за друштвену историју* 1/2011, 31–48.
- 2 Драгишић, *Ко је пуцао у Југославију*, 194; Извештај о разговору председника СИВ-а и савезног секретара за иностране послове Милоша Минића са државним секретаром САД Сајрусом Венсом у Вашингтону 8. марта 1978, *Југославија – Сједињене Америчке Државе. Сусрети и разговори највиших званичника Југославије и САД 1955–1980*, приредили Миладин Милошевић и Драган Богетић, (Београд: Архив Југославије, 2017), 425.

У саопштењу са разговора између Картера и Броза подвучени су јасна подршка америчког председника независности и територијалном интегритету Југославије, као и његово опредељење за оштрији курс према екстремној емиграцији из Југославије: „Председник Картер је посебно осудио акте насиља уперене против Југославије од стране терориста у Сједињеним Америчким Државама и потврдио обавезу своје владе да предузме одлучне мере ради спречавања и гоњења такве криминалне делатности која је уперена против интереса Сједињених Америчких Држава и добрих односа између Сједињених Америчких Држава и Југославије.”³

Ипак, на терену ствари нису изгледале добро. Југословенски извори сведоче о високом интензитету акција екстремне емиграције у САД-у крајем седамдесетих година. Југословенске власти су процењивале да се скоро трећина терористичких акција југословенске политичке емиграције у том периоду догодила управо у Сједињеним Америчким Државама.⁴

Тако је и почетком осамдесетих година питање деловања југословенске политичке емиграције мутило односе Београда и Вашингтона. Хапшење једног хрватског емигранта (који је поседовао и амерички пасош) у Југославији маја 1980. године унело је додатни елемент нестабилности и неповерења у југословенско-америчке односе, тим пре, што се случај догодио у крајње осетљивом тренутку – свега пар недеља после смрти југословенског председника и партијског шефа.

Мирко Маркотић није био важна фигура на хрватској емигрантској сцени седамдесетих година. Он није био ни близу првог ешалона хрватских емиграната: ни усташки ветеран, нити виђенији припадник млађе генерације емиграната „регрутованих” седамдесетих година. Попут многих хрватских политичких емиграната, Маркотић је такође био родом из западне Херцеговине. Рођен је августа 1951. у селу Граб, у општини Љубушки. У Југославији се није дуже задржао. Одмах по навршеном пунолетству емигрирао је, најпре у Аустрију, а затим се, преко *Каритаса*, домогао Сједињених Америчких Држава и настанио у Чикагу. По са-

3 Заједничко саопштење поводом посете председника СФРЈ Ј. Б. Тита Сједињеним Америчким Државама од 7. до 9. марта 1978, *Југославија – Сједињене Америчке Државе*, 433.

4 Драгишић, *Ко је пуцао у Југославију*, 195; Архив Југославија (АЈ), фонд 803, Председништво СФРЈ, фасцикла 1782, Савезни савет за заштиту уставног поретка (материјал за 5. седницу Савета), Савезни секретаријат за иностране послове, Политички оквири и међународно-правна основа за наше мултилатерално и билатерално деловање против тероризма и субверзивне активности фашистичко-терористичке емиграције, 8. април 1980.

мом доласку у САД Маркотић се придружио тамошњем емигрантском миљеу. Већ 1970. године учланио се у организацију Хрватски домобран која се залагала за обнову независне Хрватске. Југословенски безбедносни органи нису располагали подацима о његовом непосредном учешћу у извођењу терористичких напада на југословенске интересе у Југославији и иностранству, али су имали податке о његовој улози у промовисању идеја хрватске емиграције и логистичкој подршци екстремним подухватима хрватске политичке емиграције: „Као члан ове организације (Хрватски домобран – П. Д) радио је на ширењу незадовољства против СФРЈ, придобијању нових чланова и заговарао оружане акције против СФРЈ, у циљу је организовао и прикупљао материјална средства. Он је и лично давао новчане прилоге за одбрану неких ухапшених терориста и за набавку диверзантске опреме.”⁵

У почетној фази своје емигрантске каријере Маркотић је 1971. учествовао на антијугословенским демонстрацијама поводом маспоковских догађања у СР Хрватској на којима је, према подацима југословенске Службе државне безбедности, био прилично активан, јер је носио транспаренте, делио летке и сл. Осим тога, исте године он је присуствовао састанку групе хрватских политичких емиграната која је у то време прикупљала новац за набавку оружја за акције против СФРЈ. Маркотић је успоставио и везе са познатим емигрантима из редова утицајних хрватских емигрантских организација, као што су биле Хрватско револуционарно братство, Хрватски народни отпор и Хрватска републиканска странка. У Југославији се није знало да ли су везе Маркотића с помнутим организацијама биле и формалне, односно, да ли је био члан неке од њих, али је било познато да је присуствовао њиховим састанцима, те да је са њима радио на прикупљању оружја и експлозивног материјала за акције емиграната, учествовао на демонстрацијама и сл. Према подацима СДБ-а, један активиста Хрватског револуционарног братства је Маркотића детаљно упознао са начинима деловања ове екстремне организације хрватских емиграната и обучио за „извођење терористичких акција”.⁶

Од 1977. до јануара 1980. године Мирко Маркотић је служио у америчкој војсци у СР Немачкој (Büdingen), где је био ангажован као механичар за хеликоптере. Током боравка у Западној Немачкој није прекидао

5 АЈ, 803–1786, Савезни секретаријат унутрашњих послова, Служба државне безбедности, Кратак пресек података о Маркотић Мирку, држављанину СФРЈ и САД, који је осуђен у Мостару, 8. септембар 1980.

6 Исто.

везе с хрватском емиграцијом. Према подацима СДБ-а, он је са двојицом неименованих хрватских емиграната планирао изношење оружја и експлозива из америчке базе у којој је служио војску. Осим тога, одржавао је и везу са емигрантским круговима у Чикагу. СДБ је имала информације да је у јесен 1978. године Маркотић присуствовао састанцима Хрватског народног отпора, те да је упознао и једног од најпознатијих хрватских емиграната у СР Немачкој – Стјепана Биланџића. Почетком 1980. године Маркотић се из СР Немачке вратио у Чикаго и запослио у једном угоститељском објекту у којем су се окупљали хрватски емигранти. Марта 1980. он је, према подацима којима је располагао југословенски безбедносни апарат, присуствовао једном састанку Хрватске републиканске странке на коме се расправљало о организовању насилних акција против Југославије и набавци потребног наоружања.⁷

Детаље из биографије Мирка Маркотића проналазимо и у документима дипломатске провенијенције. У разговору Мирка Жарића, начелника четврте управе у Савезном секретаријату спољних послова, са отправником послова амбасаде САД у СФРЈ, Џоном Скенлоном (John Douglas Scanlon), средином јула 1980. године, амерички дипломата је навео како је Мирко Маркотић био „члан екстремистичке организације” Хрватски народни отпор, да је нешто раније био отпуштен из америчке војске („из непознатог разлога“) и да је био члан једне ветеранске организације у САД-у.⁸

У телеграму ССИП-а амбасади СФРЈ у Вашингтону, почетком септембра 1980. године, наведено је да је Маркотић био члан Хрватског ослободилачког покрета, односно, њеног огранка Хрватски домобран, те да је помагао њихове пропагандне активности, учествовао у демонстрацијама и финансирању екстремне хрватске емиграције.⁹ Посебно деликатну нијансу у афери у којој је играо главну улогу имао је детаљ да је Маркотић поседовао и југословенско и америчко држављанство. Подаци из Маркотићеве емигрантске биографије показују да се радило о особи са добрим контактима у емигрантском свету, али и човеку који није био део хрватске еми-

7 Исто.

8 Дипломатски архив Министарства спољних послова Србија (ДАМСП), Политичка архива (ПА), ф-111, 1980, 441010, ССИП Управа за Северну Америку, Аустралију и Нови Зеланд, 18. 7. 1980, Забелешка о разговору Мирка Жарића, начелника четврте управе у ССИП-у и Џона Скенлона, отправника послова амбасаде САД у СФРЈ.

9 ДАМСП, ПА, ф-111, 1980, 447199, ССИП, Четврта управа – Амбасади СФРЈ Вашингтон, 1. септембар 1980.

грантске елите. Ипак, сплетом околности, Мирко Маркотић је у другој половини 1980. године добио „ворхоловских пет минута славе“.

У фокус интересовања југословенских власти Маркотић је дошао 8. маја 1980, када је учествовао на демонстрацијама емиграције пред зградом генералног конзулата СФРЈ у Чикагу, одржаним поводом сахране Јосипа Броза Тита која се догађала истог дана. Према подацима СДБ-а, Маркотић је био међу „најбучнијим“ учесницима овог протеста; штавише, том приликом је носио макету мртвачког сандука на којем је писао „Тито“.¹⁰ Према подацима ССИП-а, он је, заправо, носио „мртвачки сандук са поклопцем клозетске шоље и натписом Тито-Југославија и на крајње увредљив и вулгаран начин испољавао своја антијугословенска расположења.“¹¹

Управо овај вид Маркотићевог протеста разјарио је представнике југословенског режима и у значајној мери утицао на ескалацију афере Маркотић у другој половини 1980. године. Маркотићев симболички напад на тек преминулог Тита догодио се у тренутку када је југословенски режим био посебно осетљив, уздрман смрћу шефа државе и забринут због могућих фаталних последица одласка политичког и идејног лидера СФРЈ. Убрзо су, међутим, чудним сплетом околности, Брозови наследници добили могућност да се Маркотићу за овај потез освете.

Не знамо који су мотиви нагнали Маркотића да само недељу дана након поменутих демонстрација пред зградом генералног конзулата СФРЈ у Чикагу у тој истој установи затражи југословенску визу за свој амерички пасош. Запослени у југословенском конзулату су се досетили да је Маркотић учествовао на демонстрацијама 8. маја, што је он том приликом и потврдио. Ипак, њему је издата југословенска виза и он је већ 16. маја допутовао у Загреб. Догађаји су, потом, добили убрзање. Маркотића је у Загребу југословенска милиција привела и спровела до Мостара, где је и ухапшен. Суђено му је пред Окружним судом у Мостару и ту му је 28. августа изречена оштра пресуда: 11 година затвора због кривичног дела учествовања у непријатељској делатности из члана 131 и кривичног дела непријатељске пропаганде из члана 133, став 1 Кривичног закона СФРЈ.¹² У једном документу ССИП-а образложено је да је Маркотић ухапшен и

10 АЈ, 803–1786, Савезни секретаријат унутрашњих послова, Служба државне безбедности, Кратак пресек података о Маркотић Мирку, држављанину СФРЈ и САД, који је осуђен у Мостару, 8. септембар 1980.

11 АЈ, 803–1786, Савезни секретаријат иностраних послова, Информација у вези хапшења и осуде Маркотић Мирка, држављанина СФРЈ и САД, 15. септембар 1980.

12 Исто.

осуђен „зато што је као члан усташко-терористичко-фашистичке организације Хрватски ослободилачки покрет”, тј. њеног огранка Хрватски добран (...) у периоду од 1970. до 1980. активно учествовао у њеним активностима, повезујући се и дајући новчану помоћ терористима као што су (Бруно) Бушић, (Миле) Коџоман и (Стјепан) Биланчић, те делио летке и новине са антијугословенском садржином, укључујући и учешће у демонстрацијама у САД, у којима је на најгрубљи начин нападао друштвено-политички систем у СФРЈ.”¹³

Хапшење и осуда Мирка Маркотића представљали би рутинску ствар да он није био у поседу, не само југословенског, већ и америчког пасоша, са којим је и допутовао у Југославију. Због те чињенице југословенска страна је, двадесетак дана по покретању кривичног поступка против Маркотића (19. јуна 1980. године), о целој ствари обавестила амбасаду САД-а у Београду. То није довело до разрешења, већ до почетка вишемесечне кризе у односима Београда и Вашингтона, током које је проблем решаван на неуобичајено високом нивоу. Према југословенским документима у вези са овом афером, амерички званичници су „веома брзо и оштро реаговали”: „Цео случај постављају на доста високом нивоу, показујући тренд да га подигну на највиши ниво.”¹⁴ У америчким протестима и интервенцијама поводом овог случаја истицана је чињеница да је Маркотић осуђен за дела која су почињена на територији САД-а као тамошњи држављанин, а која нису била кажњива по америчким законима.¹⁵

Југословенска страна је своје одбијање америчких протеста аргументовала чињеницом да је Маркотић не само амерички, већ и југословенски држављанин, те да према југословенском праву и према принципима међународног јавног права (Хашка конвенција о питањима сукоба закона о држављанству из 1930. година), држава (у овом случају САД) не може пружити дипломатску заштиту свом држављанину у односу према држави (Југославији) чије држављанство такође поседује. Осим тога, када је реч о домаћем, југословенском праву, навођено је да члан 105 Кривичног закона СФРЈ прописује да југословенско кривично законодавство важи за свакога ко у иностранству почини кривично дело из члана 114–

13 ДАМСП, ПА, ф-111, 1980, 447199, ССИП, Четврта управа Амбасади – СФРЈ Вашингтон, 1. септембар 1980.

14 АЈ, 803–1786, Савезни секретаријат унутрашњих послова, Служба државне безбедности, Кратак пресек података о Маркотић Мирку, држављанину СФРЈ и САД, који је осуђен у Мостару, 8. септембар 1980.

15 АЈ, 803–1786, Савезни секретаријат иностраних послова, Информација у вези хапшења и осуде Маркотић Мирка, држављанина СФРЈ и САД, 15. септембар 1980.

133, на основу којих је Маркотић и осуђен.¹⁶ Као што смо већ напоменули, овај хрватски емигрант је пред Окружним судом у Мостару процесуиран на основу чланова 131 и 133 Кривичног закона СФРЈ, чиме се овај случај „уклапао” у поменућу одредбу члана 105 КЗ СФРЈ. Осим тога, југословенска страна је истицала да је „у интересу добрих односа” са САД, америчком конзулу било дозвољено да два пута посети Мирка Маркотића, као и да присуствује суђењу.¹⁷

Ова дипломатска битка започела је средином јула 1980. године. На свој захтев, отправник послова америчке амбасаде у Београду Џон Скенлон састао се са Мирком Жарићем, начелником Четврте управе у ССИП-у. Амерички дипломата је на почетку разговора напоменуо да му је од стране Стејт департмента сугерисано да у вези са случајем Маркотић затражи пријем на највишем нивоу у ССИП-у, али да је одлучио да се обрати регионалној управи. Скенлон је изразио негодовање, јер америчка страна није била обавештена о разлозима хапшења, као и због тога што су у Стејт департменту били забринути због могућих „интервенција конгресмена” које би довеле до ескалације проблема. У том контексту, Скенлон је поменуо чињеницу да је Маркотић био бивши амерички војник и припадник ветеранске организације.¹⁸

Одмах после ових уводних напомена, Скенлон је прешао на ствар, изневши пожељни исход процеса против Маркотића. Такав пожељан исход подразумевао би да ухапшени хрватски емигрант не буде осуђен за дела која је починио у САД, а која по америчким законима нису кажњива (попут учешћа у демонстрацијама), „јер би то могло изазвати озбиљне проблеме”. С друге стране, изнео је став да се САД не би противиле осуди Маркотића за нека друга дела: „У поверењу каже да не би имали ништа против да Маркотић буде осуђен, али због сарадње са Биландићем и др.”¹⁹

Скенлонов југословенски саговорник је пружио отпор његовим жељама и намерама поводом случаја Маркотић, али је и оставио простор за интензивирање комуникације Београда и Вашингтона о овом проблему. Жарић је истакао да за југословенску страну није од важности где је почињено дело, већ сама чињеница да је извршилац био југословенски држављанин. Ипак, југословенски дипломата је нагласио отвореност ју-

16 Исто.

17 Исто.

18 ДАМСП, ПА, ф-111, 1980, 441010, ССИП/Управа за Северну Америку, Аустралију и Нови Зеланд, 18. 7. 1980, Забелешка о разговору Мирка Жарића, начелника Четврте управе у ССИП-у и Џ. Скенлона, отправника послова амбасаде САД у СФРЈ.

19 Исто.

гословенске стране за сарадњу са америчким властима поводом овог случаја како не би дошло до проблема у билатералним односима. Са друге стране, Скенлон је најавио интензивирање америчких напора за разрешење случаја Маркотић, напомињући „да ће овај случај лично преузети амбасадор Иглбергер, чим допугује у Југ.”²⁰

То се убрзо и догодило. Амерички амбасадор Лоренс Иглбергер (Lawrence Eagleburger) је крајем августа 1980. године дошао у ССИП, где се састао са Мирком Жарићем, поменутиим начелником Управе за Северну Америку, Аустралију и Нови Зеланд. Белешка о овом разговору показује да разговор није био превише пријатан и да је амбасадор Иглбергер био прилично оштар у критици југословенског режима због хапшења Мирка Маркотића. Он је протествовао због начина на који је Маркотић био процесуиран, као и због тога што америчка страна до тада није била упозната са оптужницом против хрватског емигранта, иако им је то званични Београд обећао. Иглбергер је констатовао да је неприхватљиво „евентуално инкриминисање Маркотића због демонстрација у Чикагу, јер то по закону САД није кажњиво”, а затим је уследило и јасно упозорење до чега би југословенска оштрина према Маркотићу могла довести. Амерички амбасадор је, наиме, истакао да је реч о случају који је „потенцијално врло озбиљан за наше односе”.²¹

Жарић је реплицирао да је, према сазнањима ССИП-а, Маркотић процесуиран, не само због учешћа на поменутиим демонстрацијама хрватске емиграције у Чикагу, већ и због других његових активности у оквиру емиграције. Ова примедба југословенског дипломате навела је америчког амбасадора да делимично ублажи критику на рачун југословенске стране: „Амбасадор се видљиво повлачи. Прецизира да не улази у оптужбе које терете Маркотића, него се за сада задржава само на поступку, јер је у питању двојни држављанин.” На крају разговора, Иглбергер је најавио да ће америчка амбасада послати дипломату из конзулата да присуствује суђењу Маркотићу у Мостару.²²

Већ наредног дана, Иглбергер је поново дошао у Управу за Северну Америку, Аустралију и Нови Зеланд и разговарао са Жарићем. Овога пута, атмосфера је била још напетија, пошто је тог дана Окружни суд у

20 Исто.

21 ДАМСП, ПА, ф-111, 1980, 446659, ССИП/Управа за Северну Америку, Аустралију и Нови Зеланд, Забелешка о разговору америчког амбасадора Иглбергера са начелником Управе ССИП-а М. Жарићем 27. августа 1980.

22 Исто.

Мостару осудио Мирка Маркотића на једанаест година затвора. Уследио је емотивни протест, уз отворено упозорење о очекиваном утицају ове афере на односе Београда и Вашингтона: „Иглбергер је навео да за три и по године откако је амбасадор у Југославији није био више узбуђен, јер сматра да ће овај проблем (...) имати много шире последице по билатералне односе, него што се претпостављало. Доћи ће до ескалације протеста у јавности, Конгресу и др. Депримирано је додао да је његов досадашњи труд на успостављању добрих односа између две земље сада угрожен једним ‘глупим’ случајем.” Поновио је да Маркотићево дело није било кажњиво по америчким законима, те да је лично узнемирен због пресуде.²³

У одговору на Иглбергеров напад Жарић је подвукао да се „доказана терористичка активност не може бранити”, да је пресуда заснована на југословенском кривичном закону и да стога нема разлога „да се сумња у исправност поступка.” Нагласио је и да је у току поступка учињен уступак америчкој страни, тако што је америчком конзулу два пута био дозвољен приступ осуђеном, као и присуство суђењу.²⁴

Иако амерички амбасадор није био задовољан Жарићевим одговором, поново истакавши могуће последице случаја Маркотић на билатералне односе, он је најавио даљу борбу за тражење повољнијег решења ове афере, са становишта интереса САД-а: „Амбасадор понавља да се очекује оштра реакција са америчке стране, те да на овоме неће ствар стати. Толико много је инвестирано у међусобне односе (...) У понедељак ће се наставити дијалог о овом случају.”²⁵

Истоветна дипломатска битка водила се у исто време и преко Атлантика. Непосредно пре изрицања пресуде Мирку Маркотићу, референт у Стејт департменту за Југославију контактирао је југословенску амбасаду у Вашингтону, протестујући против хапшења Маркотића и суђења. Попут Иглбергера, и он је подвукао могуће „непожељне реакције” у случају да хрватски емигрант буде осуђен за дело, које по америчким законима није било кажњиво. Одговорено му је да југословенски суд „не може да суди по америчким, већ по југословенским законима.”²⁶ После изрицања пресуде, исти амерички дипломата поново је контактирао југосло-

23 ДАМСП, ПА, ф-111, 1980, 446667, ССИП/Управа за Северну Америку, Аустралију и Нови Зеланд, Забелешка о разговору америчког амбасадора Иглбергера са начелником Управе ССИП-а М. Жарићем 28. августа 1980.

24 Исто.

25 Исто.

26 ДАМСП, ПА, ф-111, 1980, 447199, Амбасада СФРЈ Вашингтон – ССИП-у, 28. август 1980.

венску амбасаду у Вашингтону, преносећи информацију о узнемирености хрватске емиграције и могућим демонстрацијама поводом пресуде.²⁷

Две недеље по пресуди Маркотићу читав случај је подигнут на још виши ниво. Амерички амбасадор Лоренс Иглбергер тражио је и добио прилику да о овој афери разговара са тадашњим шефом југословенске дипломатије, Јосипом Врховцем. Иглбергер је поновио упозорење, изречено у његовим претходним разговорима са Мирком Жарићем, начелником Управе за Северну Америку, Аустралију и Нови Зеланд: „Најпре је рекао да је његово мишљење да ће овај случај израсти у озбиљан проблем у односима. Учиниће са своје стране све што је могуће како би се ситуација држала под контролом, али су његове могућности ограничене (...) Понавља да он случај Маркотић види као потенцијално најозбиљнију опасност за билатералне односе и сечење свега што је он лично учинио у последње три године (...) Не жели да се његово иступање схвати као претња, нити ће то утицати на њихове напоре на економском и војном плану, али ће то погоршати атмосферу. Плаши се да ће његови наследници и наредних једанаест година морати овај случај да покрећу са нама.” Амерички амбасадор је посебно нагласио да ће хапшење и осуда Маркотића имати последице по односе ФБИ са Југославијом.²⁸

Врховец није прихватио критику америчког амбасадора. Навео је да је изненађен пажњом коју је Вашингтон поклонио овом случају и дискретно истакао како је већ сâм његов пристанак да се о овој теми разговара – уступак америчкој страни: „Његова пракса није да прихвата дијалог о оваквим питањима, али је овог пута то изнимно учинио из уважавања доприноса амбасадора Иглбергера развоју наших односа.” Оценио је да је направљена грешка што је Маркотићу уопште издата југословенска виза, али и појаснио да Маркотића не може заштитити чињеница да поседује и пасош друге државе, у овом случају САД-а. Врховец је оценио да пресуда Маркотићу јесте строга, али је то објаснио његовим наступом на поменутих демонстрацијама испред Генералног конзулата СФРЈ у Чикагу.²⁹

У разговору је затим дотакнута и тема односа ФБИ према случају Маркотић. Југословенски шеф дипломатије се, наиме, гласно запитао, какав је уопште интерес ФБИ у случају Маркотић. Иглбергер је реплици-

27 Исто.

28 АЈ, 803–1786, Савезни секретаријат иностраних послова, Забелешка из разговора савезног секретара Јосипа Врховца са амбасадором САД Лоренсом Иглбергером 15. септембра 1980.

29 Исто.

рао да, према његовим сазнањима, ФБИ није заинтересован са Маркотићеву судбину, те да је једина веза ФБИ са Маркотићем чињеница да је он, попут многих других политичких емиграната, био под присмотром ове агенције.³⁰

Енергични протести Американаца против хапшења и осуде Мирка Маркотића подстакли су југословенски режим на анализу америчких мотива. Почетком септембра 1980. године ССИП је у телеграму амбасади СФРЈ поставио питање разлога америчких интервенција у случају Маркотић: „Приметили смо изузетно ангажовање овдашње амбасаде и посебно амбасадора Иглбергера на овом случају, што захтева дубље испитивање мотива за такво постављање.”³¹

Истог месеца, америчким мотивима бавила се и југословенска Служба државне безбедности, подозревајући да је Маркотић сарадник америчке полиције, те да је због те чињенице Вашингтон тако оштро протестовао против његовог третмана у Југославији: „Таква реаговања, неке чињенице и веома чудне околности под којима је Маркотић дошао у СФРЈ дају основа за претпоставку да је он човек америчке полиције за контролу емигрантских редова.”³²

Као аргумент тезе да је Маркотић био човек америчке полиције, СДБ је истицала више чињеница. Уочено је да је америчка полиција податке о хапшењу Мирка Маркотића имала пре званичног саопштења о његовом хапшењу, те да су представници америчке полиције ступали у контакт са југословенским дипломатским представницима у САД, интересујући се за судбину ухапшеног емигранта. Навођени су и други аргументи: „Најзад, у прилог чињеници да је Маркотић човек америчке полиције иде и чињеница да је амерички амбасадор ових дана у строгом поверењу рекао представнику ССИП-а да је проблем веома сложен, јер ФБИ препоручује опрез са наше стране и саветује да се то не сме јавно рећи (...) То би, каже амерички амбасадор, компромитовало информаторе ФБИ унутар антијугословенских организација, као и досадашњу сарадњу САД са Југ на овом плану.” Имајући те чињенице у виду, СДБ је констатовала: „У сваком случају, реална је претпоставка да је Маркотић човек америч-

30 Исто.

31 ДАМСП, ПА, ф-111, 1980, 447199, ССИП, Четврта управа - Амбасади СФРЈ Вашингтон, 1. септембар 1980.

32 АЈ, 803–1786, Савезни секретаријат унутрашњих послова, Служба државне безбедности, Кратак пресек података о Маркотић Мирку, држављанину СФРЈ и САД, који је осуђен у Мостару, 8. септембар 1980.

ке полиције и да је упућен у Југославију очигледном грешком оних који су га непосредно држали на вези.”³³

Велико интересовање америчке стране за случај Маркотић, односно, америчко противљење његовом хапшењу и суђењу, приморали су југословенску страну да попусти и направи излазну стратегију. Већ средином септембра 1980. године, дакле, пар недеља после изрицања пресуде, ССИП је у једном интерном документу најавио спремност југословенске стране на попуштање, при чему је предложена ревизија пресуде Маркотићу у другом степену: „У насталој ситуацији, а имајући у виду стање билатералних односа и наше шире интересе у овом моменту, намеће се потреба тражења одређеног решења, које не би значило одступање од нашег принципијелног става по питању двојног држављанства и правног основа за гоњење за оваква и слична дела, а такође не би било попуштање пред америчким притиском, нити давало основе за довођење у питање самосталности нашег судства. У том правцу, можда би се одређено решење могло наћи кроз враћање предмета од стране другостепеног суда на поновно суђење, па кроз измењену квалификацију кривичног дела изрећи знатно нижу казну.”³⁴

ССИП је, дакле, већ средином септембра 1980. године, под притиском америчке дипломатије, препоручио правну ревизију случаја Маркотић. Ствари су се у складу са том препоруком и развијале. Крајем 1980. године, Врховни суд Босне и Херцеговине је донео правоснажну одлуку по жалби Мирка Маркотића на првостепену пресуду. Донета је одлука да се Маркотић осуди на седам година затвора (у првом степену осуђен је на једанаест година затвора). Суђењу је присуствовао и амерички конзул.³⁵

Умањење затворске казне представљало је тек корак на путу ка коначном разрешењу случаја Маркотић. Притисак Вашингтона приморало је југословенске власти на крајњи уступак, односно, на ослобађање Мирка Маркотића. Остало је само да се читава ствар правно регулише. Почетком јануара 1981. године политички врх земље – Председништво СФРЈ – покушало је да проблем реши радикалним решењем – протеривањем Маркотића из Југославије. Међутим, Савезни секретаријат за правосуђе и организацију савезне управе је констатовао да за такав потез

33 Исто.

34 АЈ, 803–1786, Савезни секретаријат иностраних послова, Информација у вези хапшења и осуде Маркотић Мирка, држављанина СФРЈ и САД, 15. септембар 1980.

35 АЈ, 803–1786, Савезни секретаријат за правосуђе и организацију савезне управе, Информација у вези са протеривањем Мирка Маркотића, 9. јануар 1981.

не постоје законске могућности и предложио мало сложенији поступак. Савезни секретар за правосуђе и организацију савезне управе Лука Бановић је 9. јануара обавестио председника Председништва СФРЈ Цвијетина Мијатовића, да је међуресорна група, коју су чинили представници ССУП-а, ССИП-а, Службе Председништва СФРЈ за питања државне безбедности и Савезног секретаријата за правосуђе и организацију савезне управе, предложила да се Маркотићу најпре уручи другостепена пресуда, која је постала правоснажна 2. децембра, да се за Председништво припреми предлог за помиловање и да Маркотић одмах по помиловању напусти земљу.³⁶

Председништво је ту препоруку прихватило и помиловало Мирка Маркотића. О томе је помоћник савезног секретара иностраних послова 11. јануара обавестио америчког амбасадора Лоренса Иглбергера. Њему је саопштено да је Маркотић пресудом другостепеног суда осуђен на седам година затвора, али да је Председништво донело одлуку о његовом помиловању. Функционер ССИП-а је, даље, нагласио да ће та одлука Маркотићу бити саопштена, после чега ће он напустити Југославију и отпутовати за САД, највероватније за Њујорк. Уследило је и образложење југословенске стране оваквог геста. Наведено је да је одлука о помиловању била мотивисана југословенским интересом да случај Маркотић не поремети билатералне односе СФРЈ и САД: „Код доношења одлуке о помиловању имали смо у виду наше укупне односе и све оно што је заједничким настојањима до сада постигнуто. Ова одлука донета је у најбољој жељи да се превлада једна непријатна ствар из комплекса наших односа, где ценимо еволуцију у ставу САД, а нарочито све чему је у том погледу лично допринео сам председник Картер. Хтели смо да овим гестом потврдимо уважавање свега што је пред Картер учинио, поред осталог имајући у виду и то да је овај случај искрснуо у последњој години његовог мандата. Желели смо да због овог случаја међу нама не остане ништа непријатно у односима из протеклог периода, у којима су они заиста бележили стално позитиван тренд. Имали смо у виду, не улазећи у разлоге, и велики значај који је у више наврата америчка страна придавала овом случају, посебно приликом сусрета савезног секретара Врховца са државним секретаром Маскијем (Edmund Muskie – П. Д.) у Њујорку.”³⁷ Југословенски

36 АЈ, 803–1786, Савезни секретаријат за правосуђе и организацију савезне управе, Цвијетину Мијатовићу, председнику Председништва СФРЈ, 9. јануар 1981.

37 АЈ, 803–1786, Савезни секретаријат иностраних послова, Забелешка о разговору помоћника савезног секретара М. Меловског и амбасадора САД Лоренса Иглбер-

дипломата је затражио и мању „противуслугу”. Изразио је жељу да америчка штампа избегне „нежељене интерпретације” овог случаја: „Надамо се да ће америчка страна ценити овај наш гест и да ће настојати да спречи било шта што би могло имати непожељне ефекте у нашим односима.”³⁸

Амерички амбасадор се захвалио Председништву СФРЈ и шефу југословенске дипломатије Врховцу на одлуци о помиловању Маркотића и нагласио да ће лично настојати да нова, Реганова администрација, настави курс Картерове администрације у „спречавању антијугословенског тероризма” југословенске емиграције у САД.³⁹ Ова уверавања амбасадора Иглбергера била су ојачана хапшењем једне групе хрватских политичких емиграната у САД, у склопу велике акције против хрватске политичке емиграције.⁴⁰

Окончање случаја Маркотић његовим помиловањем показало је висок степен зависности тадашње Југославије од САД-а. Оптерећена високим дугом и Титовом смрћу, СФРЈ је у своју последњу деценију закончила уздрмана и упућена на спољну подршку. У разговору са Лоренсом Иглбергером, септембра 1980. године, Врховац је указао на недовољну подршку америчке администрације кредитирању Југославије: „На крају разговора савезни секретар је покренуо и питање кредита америчких комерцијалних банака за превазилажење наших платно-билансних тешкоћа, уз напомену да имамо информацију од америчких банака да са стране владе САД не долази адекватна подршка овим напорима. Амбасадор Иглбергер је одговорио да је тиме изненађен и да је уверен да се ради о погрешном интерпретирању става Администрације.”⁴¹ Случај Маркотић се временски поклопио са посетом америчког председника Џимија Карте-

гера, 11. јануар 1981.

38 Исто.

39 Исто.

40 ДАМСП, ПА, ф-111, 1980, 467521, ССИП/Управа за Северну Америку, Аустралију и Нови Зеланд, Забелешка о разговору заменика начелника Управе са саветником Амбасаде САД Џоном Скенлоном, 19. децембра 1980. У ССИП-у су промене у односу Вашингтона према југословенској „непријатељској емиграцији” уочаване од Титове посете САД 1978. године. Регистровано је унапређење билатералних односа, као и „оштрији курс америчке администрације према антијугословенској терористичкој активности” југословенске емиграције у САД. АЈ, 803–1786, Савезни секретаријат иностраних послова, Информација у вези хапшења и осуде Маркотић Мирка, држављанина СФРЈ и САД, 15. септембар 1980.

41 АЈ, 803–1786, Савезни секретаријат иностраних послова, Забелешка из разговора савезног секретара Јосипа Врховца са амбасадором САД Лоренсом Иглбергером 15. септембра 1980.

ра Југославији и „преговорима за превазилажење наших платно-билансних тешкоћа”.⁴² У условима такве зависности од америчке подршке, режим у Југославији морао је да жртвује део свог суверенитета и осуђеног емигранта пусти на слободу.

Резиме

Активности југословенских политичких емиграната оптерећивале су односе између Југославије и САД током Хладног рата. Крајем 1970-их и почетком 1980-их, хрватски емигранти су на америчком тлу организовали честе пропагандне, политичке и насилне акције против југословенских интереса. Због тога су југословенске власти маја 1980. ухапсиле и осудиле на 11 година затвора хрватског емигранта Мирка Маркотића који је тада био дошао у Југославију. Пошто је Маркотић имао двојно држављанство (југословенско и америчко), његово хапшење изазвало је кризу у односима Југославије и САД у другој половини 1980. године. Иако Мирко Маркотић није припадао елити хрватске емиграције, америчке дипломате су у више наврата оштро протестовале против његовог хапшења и осуде у Југославији. Југословенски режим је желео да избегне кварење односа са САД, посебно непосредно после смрти југословенског председника и партијског лидера Јосипа Броза Тита. Из тог разлога, Мирко Маркотић је помилован од стране Председништва Југославије и потом депортован у САД јануара 1981. године. Таквом политичком одлуком окончана је ова кратка криза, али је питање емиграната наставило да ствара тензије у односима Београда и Вашингтона у наредним годинама.

Sources and Literature

- Arhiv Jugoslavije. Fond 803, Predsedništvo SFRJ
- Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Srbije. Politička arhiva
- Baković, Nikola. „Хапшење припадника терористичке организације Фракција црвене армије у Југославији 1978. године”. *Godišnjak za društvenu istoriju* 1/2011, 31–48. (Cyrillic)
- Dragišić, Petar. *Ko je pucao u Jugoslaviju? Jugoslovenska politička emigracija 1968–1980*. Београд: Институт за нову историју Србије, 2019.

42 AJ, 803–1786. Савезни секретаријат иностраних послова, Информација у вези хапшења и осуде Маркотић Мирка, држављанина СФРЈ и САД, 15. септембар 1980.

- Dragišić, Petar. "Operation Phoenix in Yugoslavia in the Summer of 1972 and Yugoslav-Austrian Relations". *Tokovi istorije* 3/2018, 87–106.
- Duhaček, Antun. *Ispovest obaveštajca. Uspon i pad jugoslovenske obaveštajne službe*. Beograd: Grafopress, 1992.
- Hockenos, Paul. *Homeland Calling, Exile Patriotism & the Balkan Wars*. Cornell University Press 2003.
- Jareb, Mario. „Hrvatska politička emigracija 1928–1990”. *Hrvatska politika u XX. stoljeću*. Zagreb, 2006, 307–336.
- *Jugoslavija – Sjedinjene Američke Države. Susreti i razgovori najviših zvaničnika Jugoslavije i SAD 1955–1980*, prir. Miladin Milošević, Dragan Bogetić. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2017. (Cyrillic)
- Meštrović, Mate. *U vrtlogu hrvatske politike. Kazivanja Peri Zlataru*. Zagreb: Golden marketing, 2003.
- Nielsen, Christian Axboe. *Yugoslavia and Political Assassinations: The History and Legacy of Tito's Campaign Against the Emigrés*. London/New York: I. B. Tauris, 2020.
- Robionek, Bernd. *Croatian Political Refugees and the Western Allies. A Documented History*. Berlin: OEZ Berlin Verlag, 2010.
- Simić, Bojan. "Srpska zastava – The Bulletin of Serbian Immigrants to Argentina (1949–1956)". *Tokovi istorije*, 3/2020, 897–116.
- Simić, Bojan. *Stojadinović u Argentini*. Beograd: Institut za evropske studije; Novi Sad: Fondacija „Svetozar Miletić”, 2022. (Cyrillic)
- Timofeev, Alexey Y., Olivera Dragišić, Dmitar Tasić. *Voina posle vojni. Dviženie soprotivlenia na Balkanah 1945—1953 gg*. Moskva: Veče, 2020. (Cyrillic)
- Tokić, Mate Nikola. *Croatian Radical Separatism and Diaspora Terrorism During the Cold War*. West Lafayette: Purdue University Press, 2020.

SUMMARY

Petar Dragišić

SFRY, USA, AND THE ARREST OF A CROATIAN ÉMIGRÉ IN 1980

Abstract: The article examines the arrest of Croatian political emigrant Mirko Markotić in May 1980 and its ramifications on Yugoslav-American relations. It delves into the legal and political dimensions of this case, primarily drawing from archival materials sourced from the Archives of Yugoslavia and the Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Serbia.

Keywords: Mirko Markotić, Croatian émigrés, Yugoslavia, USA, Lawrence Eagleburger

During the Cold War, Yugoslav émigrés strained relations between Yugoslavia and the USA. Croatian émigrés staged several propaganda, political, and violent acts against Yugoslav interests on American soil in the late 1970s and early 1980s. Consequently, in May 1980, Croatian émigré Mirko Markotić was apprehended by Yugoslav police and given an 11-year prison sentence upon his arrival in Yugoslavia. Due to Markotić's dual citizenship (American and Yugoslav), his arrest in the latter part of 1980 led to a crisis in relations between the two countries. Despite not being among the elite of the Croatian émigrés, Mirko Markotić was arrested and found guilty in Yugoslavia, an act that was strenuously condemned by US diplomats on multiple occasions. The Yugoslav leadership wanted to avoid tainting relations with the USA, especially following the death of Yugoslav President and Party Leader Josip Broz Tito. For this reason, in January, Mirko Markotić was pardoned by the Presidency of Yugoslavia and then deported to the USA. This political decision ended the short-term crisis, but the issue of émigrés continued to strain relations between Belgrade and Washington in the following years.